

De Nederlandse defensiegerelateerde industrie

Actualisering van de kwantitatieve kenmerken

drs. W.D.M. van der Valk

Zoetermeer, mei 2008

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken.

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij EIM bv. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van EIM bv. EIM bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

The responsibility for the contents of this report lies with EIM bv. Quoting numbers or text in papers, essays and books is permitted only when the source is clearly mentioned. No part of this publication may be copied and/or published in any form or by any means, or stored in a retrieval system, without the prior written permission of EIM bv. EIM bv does not accept responsibility for printing errors and/or other imperfections.

Inhoudsopgave

| | | |
|------|---|----|
| 1 | Inleiding | 5 |
| 2 | Kerngegevens van de Nederlandse defensiegerelateerde industrie | 7 |
| 3 | De Nederlandse defensiegerelateerde industrie in cijfers | 9 |
| 3.1 | Aantal ondernemingen en hun defensiegerelateerde activiteiten | 9 |
| 3.2 | Achtergrondkenmerken van de bedrijven | 9 |
| 3.3 | Activiteiten van de bedrijven | 11 |
| 3.4 | Belangrijkste klanten voor de defensiegerelateerde activiteiten | 15 |
| 3.5 | Werkgelegenheid | 15 |
| 3.6 | Omzet | 18 |
| 3.7 | Resultaat | 19 |
| 3.8 | Verwachtingen voor 2007 t.a.v. omzet en resultaat | 20 |
| 3.9 | Defensiegerelateerde export | 20 |
| 3.10 | Stellingen | 22 |

1 Inleiding

In maart 2004 werd het door Research voor Beleid (RvB) opgestelde rapport 'Sectoranalyse defensiegerelateerde industrie' uitgebracht. In dat rapport wordt, behalve dat het een cijfermatig inzicht geeft in de betekenis van de defensiegerelateerde industrie in Nederland, uitvoerig ingegaan op de betekenis die dit bedrijvencuster voor de Nederlandse economie heeft en de concurrentiepositie die deze industrie in het mondiale speelveld inneemt.

Naast een enquête, die vooral bedoeld was om het cijfermatige inzicht te verkrijgen, vormde het uitvoeren van interviews een belangrijk onderdeel van de studie, met name voor het verkrijgen van meer kwalitatieve informatie waaronder de 'inkleuring' van de gegevens uit de enquête.

Na het verschijnen van het rapport van RvB is inmiddels vier jaar verstreken, en nu heeft het ministerie behoefte aan een update van het cijfermatige gedeelte van het onderzoek van RvB. EIM heeft daartoe de opdracht verkregen en in dit rapport wordt verslag gedaan van de resultaten.

Voor het onderzoek van RvB is destijds een populatie opgebouwd vanuit de catalogus 2001 van het Ministerie van EZ m.b.t. de defensiegerelateerde industrie en de deelnemerslijst van de Stichting Nederlandse Industrie voor Defensie en Veiligheid (NIDV, voorheen genaamd Stichting Nederlandse Industriële Inschakeling Defensieopdrachten NIID).

Voor het onderhavige onderzoek is door EZ aan EIM een bedrijvenbestand aangeleverd dat is opgebouwd uit (wederom) adressenmateriaal van EZ en de NIDV, aangevuld met een (overigens zeer beperkt aantal) lidbedrijven van de Vereniging Gasturbine Nederland (VGT) en de Netherlands Aerospace Group (NAG).

Voorafgaand aan het uitvoeren van een telefonische enquête hebben de bedrijven een schriftelijke vooraankondiging toegestuurd gekregen met uitleg over het doel van het onderzoek en een schriftelijke variant van de in het telefonisch onderzoek te gebruiken vragenlijst. Hierop zijn veel reacties gekomen die het onderzoek ten goede zijn gekomen: wijzigingen in contactpersonen en opmerkingen dat het aangeschreven bedrijf niet in de defensiegerelateerde industrie actief is (wat ten goede kwam aan de bepaling van de sectoromvang, de daarbinnen gerealiseerde omzetten, de omvang van de werkgelegenheid, et cetera).

De telefonische enquête is in januari 2008 uitgevoerd door Stratus Marktonderzoek, een 'zusterbedrijf' van EIM, waarna de analyse en rapportage heeft plaatsgevonden.

Niet alle tot de defensiegerelateerde industrie behorende bedrijven hebben aan de enquête deelgenomen. In onderzoek is het dan te doen gebruikelijk om de gegevens van de bedrijven die wel hebben deelgenomen 'op te wegen' naar het sectortotaal. Daarbij wordt doorgaans ook gecorrigeerd voor scheefheden in de respons. Zo is bekend dat grotere bedrijven vaker responderen dan kleinere. Wanneer nu alle bedrijven eenzelfde ophogingsfactor toebedeeld zouden krijgen, zou dat leiden tot overschattingen van onder meer omzet en werkgelegenheid. Bij het bepalen van de herwegingsfactoren wordt daarom, waar mogelijk, rekening gehouden met de (verschillen in de) verdeling van de grootteklasse van de

populatie en die van de respons. Dit is zowel in het onderzoek van RvB gebeurd, als in het onderhavige onderzoek. Zie tabel 1 voor de aantallen bedrijven naar grootteklasse in de populatie en in de respons en de hieruit voortvloeiende herwegingsfactor.

Tabel 1 Aantallen bedrijven in de populatie en de respons naar grootteklasse werkzame personen en herwegingsfactor

| <i>grootteklasse aantal werkzame personen</i> | <i>aantal bedrijven in de populatie</i> | <i>aantal bedrijven in de respons</i> | <i>herwegingsfactor</i> |
|---|---|---|-------------------------|
| onbekend | 13 | 7 | 13/7 |
| 1 t/m 9 | 51 | 27 | 51/27 |
| 10 t/m 19 | 24 | 13 | 24/13 |
| 20 t/m 49 | 66 | 35 | 66/35 |
| 50 t/m 99 | 47 | 24 | 47/24 |
| 100 t/m 199 | 34 | 24 | 34/24 |
| 200 t/m 499 | 25 | 6 | 25/6 |
| 500 t/m 999 | 14 | 9 | 14/9 |
| 1000 t/m 2499 | 8 | 7 | 8/7 |
| 2500 of meer | 8 | 7 | 8/7 |
| totaal | 290 | 159 | |

Bron: EIM.

Omwillen van de vergelijkbaarheid is bij de inrichting en uitvoering van het onderzoek zo veel mogelijk aansluiting gezocht bij het onderzoek van RvB. Veel van de uitkomsten van beide onderzoeken blijken met elkaar 'in lijn' te liggen, een enkele keer is dat in mindere mate het geval. Daarbij moet bedacht worden dat:

- er weliswaar gesproken wordt over de 'defensiegerelateerde sector', maar dat dit feitelijk een groep bedrijven is die enerzijds bestaat uit een 'harde kern', maar anderzijds ook uit een wisselende groep van bedrijven die zich met deze activiteiten bezighouden. Het aantal bedrijven buiten de 'harde kern' was in het onderhavige onderzoek groter dan in het onderzoek van vier jaar geleden, wat voor een deel bepalend zal zijn voor veranderingen in de kengetallen van destijds en nu;
- het begrip 'defensiegerelateerd' enige interpretatieruimte heeft. In een aantal gevallen is bij de bedrijven die ook aan het vorige onderzoek deelnamen gesproken met andere contactpersonen dan toen. Het is niet ondenkbaar dat dit soms tot iets andere antwoorden heeft geleid dan wanneer tweemaal met dezelfde contactpersoon zou zijn gesproken;
- bepaalde ontwikkelingen in kengetallen, zoals bijvoorbeeld de defensiegerelateerde omzet, een 'schoksgewijs' verloop kunnen hebben, niet in de laatste plaats veroorzaakt door stimuleringsprogramma's en eenmalige grote orders;
- sommige grootheden 'nauwlijns' op andere: zo wordt R&D-gerelateerde (productie)omzet pas gerealiseerd enige tijd nadat de R&D-inspanning heeft plaatsgevonden.

2 Kerngegevens van de Nederlandse defensiegerelateerde industrie

In dit hoofdstuk worden de kerngegevens van de Nederlandse defensiegerelateerde industrie gepresenteerd.

Het aantal bedrijven met defensiegerelateerde activiteiten bedraagt per januari 2007 circa 290. Voor het overgrote merendeel hiervan vormen de defensiegerelateerde activiteiten niet meer dan een bescheiden nevenactiviteit, wat wel blijkt uit het gegeven dat de defensiegerelateerde omzet in 2006 van € 3,56 miljard slechts 4% van de totale omzet van deze bedrijven uitmaakt. Dit neemt overigens niet weg dat voor een beperkt aantal bedrijven de defensiegerelateerde activiteiten de enige of veruit belangrijkste activiteiten zijn die zij uitvoeren. Een kleine helft van de defensiegerelateerde omzet, zo'n 44%, wordt gerealiseerd uit export.

Het aantal defensiegerelateerde werkzame personen bedraagt iets minder dan 17.000. Gecorrigeerd voor parttime arbeid komt het aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen uit op krap 16.000. Een flink gedeelte hiervan wordt ingenomen door R&D-activiteiten: 3.400 arbeidsplaatsen, oftewel ruim 20% van de defensiegerelateerde werkgelegenheid (zie tabel 2).

Tabel 2 Capaciteitsgegevens van de Nederlandse defensiegerelateerde industrie

| <i>omschrijving</i> | |
|--|----------------|
| aantal bedrijven | 290 |
| % defensiegerelateerde bedrijven met civiele werkzaamheden | 92 |
| defensiegerelateerde omzet 2006 | € 3,56 miljard |
| defensiegerelateerde omzet als % van de totale omzet | 4% |
| omvang defensiegerelateerde export | € 1,58 miljard |
| aantal defensiegerelateerde werkzame personen | 16.740 |
| aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen | 15.770 |
| aantal defensiegerelateerde R&D-arbeitsplaatsen | 3.400 |

Bron: EIM 2008.

De 'lucht- en ruimtevaartsector' is met 51% de meest genoemde sector waarin de bedrijven actief zijn, gevolgd door de maritieme sector, de commando-, control- en communicatiesector en de informatietechnologiesector (zie tabel 3).

Tabel 3 Terreinen waarop de bedrijven actief zijn (meerdere antwoorden mogelijk)

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|---|--------------------------|-----------------------------|
| maritieme sector | 115 | 39 |
| lucht- en ruimtevaartsector | 150 | 51 |
| automobielsector | 40 | 15 |
| commando-, control- en communicatiesector | 75 | 26 |
| informatietechnologiesector | 75 | 25 |
| elektronicasector | 45 | 16 |
| optische en optronicasector | 30 | 11 |
| munitiesector | 20 | 7 |
| metaalbewerkingsector | 45 | 15 |
| textiel- en kledingsector | 10 | 4 |
| kunststof- en kunstvezelsector | 25 | 8 |
| infrastructurele sector | 15 | 6 |
| onderzoeksinstituten | 20 | 7 |
| andere sector | 30 | 10 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

Bron: EIM 2008.

Het Nederlandse Ministerie van Defensie is de meest genoemde belangrijkste klant voor de bedrijven voor zover het hun defensiegerelateerde activiteiten betreft. Hierop volgen 'andere producenten van defensiegerelateerde goederen buiten Nederland' en 'andere producenten van defensiegerelateerde goederen in Nederland' (zie tabel 4).

Tabel 4 Belangrijkste klanten voor de defensiegerelateerde activiteiten (meerdere antwoorden mogelijk)

| <i>klant(engroep)</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|---|--------------------------|-----------------------------|
| het Nederlandse Ministerie van Defensie | 195 | 68 |
| andere Ministeries van Defensie binnen Europa | 75 | 26 |
| andere Ministeries van Defensie buiten Europa | 60 | 21 |
| andere producenten van defensiegerelateerde goederen in Nederland | 90 | 32 |
| andere producenten van defensiegerelateerde goederen buiten Nederland | 105 | 36 |
| andere klanten | 35 | 13 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

Bron: EIM 2008.

3 De Nederlandse defensiegerelateerde industrie in cijfers

3.1 Aantal ondernemingen en hun defensiegerelateerde activiteiten

De Nederlandse defensiegerelateerde industrie omvat circa 290 ondernemingen. De defensiegerelateerde terreinen waarop deze bedrijven actief zijn worden weergegeven in tabel 5. Bedacht moet worden dat een bedrijf op meerdere terreinen actief kan zijn.

De 'lucht- en ruimtevaartsector' is met 51% de meest genoemde sector waarin de bedrijven actief zijn, gevolgd door de maritieme sector, de commando-, control- en communicatiesector en de informatietechnologiesector.

Tabel 5 Terreinen waarop de bedrijven actief zijn (meerdere antwoorden mogelijk)

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|---|--------------------------|-----------------------------|
| maritieme sector | 115 | 39 |
| lucht- en ruimtevaartsector | 150 | 51 |
| automobielsector | 40 | 15 |
| commando-, control- en communicatiesector | 75 | 26 |
| informatietechnologiesector | 75 | 25 |
| elektronicasector | 45 | 16 |
| optische en optronicasector | 30 | 11 |
| munitiesector | 20 | 7 |
| metaalbewerkingssector | 45 | 15 |
| textiel- en kledingsector | 10 | 4 |
| kunststof- en kunstvezelsector | 25 | 8 |
| infrastructurele sector | 15 | 6 |
| onderzoeksinstituten | 20 | 7 |
| andere sector | 30 | 10 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

Bron: EIM 2008.

3.2 Achtergrondkenmerken van de bedrijven

Krap de helft van de bedrijven zijn Nederlandse ondernemingen zonder buitenlandse vestigingen. Bij een kwart betreft het een Nederlandse onderneming die ook (een) vestiging(en) in het buitenland heeft. Ruwweg 30% van de bedrijven maakt deel uit van een (buitenlandse) internationale onderneming met een of meer vestigingen in Nederland (zie tabel 6).

Tabel 6 Geografische spreiding

| <i>omschrijving</i> | <i>aantal bedrijven</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|---|-----------------------------|---------------------------------|
| Nederlandse onderneming zonder buitenlandse vestigingen | 135 | 46 |
| Nederlandse onderneming met buitenlandse vestigingen | 70 | 25 |
| internationale onderneming met 1 of meer vestigingen in Nederland | 85 | 29 |
| totaal | 290 | 100 |

Bron: EIM 2008.

Ruim zestig procent van de bedrijven is actief in een of meer samenwerkingsverbanden. In de meeste gevallen betreft het zowel nationale als internationale samenwerkingsverbanden (zie tabel 7).

Tabel 7 Samenwerking

| <i>omschrijving</i> | <i>aantal bedrijven</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|--|-------------------------|-----------------------------|
| het bedrijf is actief binnen zowel nationale als internationale samenwerkingsverbanden | 115 | 40 |
| het bedrijf is actief binnen een of meer nationale samenwerkingsverbanden | 55 | 18 |
| het bedrijf is actief binnen een of meer internationale samenwerkingsverbanden | 15 | 5 |
| het bedrijf is niet actief binnen samenwerkingsverbanden | 105 | 37 |
| totaal | 290 | 100 |

Bron: EIM 2008.

Twee derde deel van de bedrijven richt zich op zowel de Nederlandse als op de buitenlandse markt. Ruim een kwart richt zich uitsluitend op de Nederlandse markt (zie tabel 8).

Tabel 8 Marktorientatie

| <i>omschrijving</i> | <i>aantal bedrijven</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|--|-----------------------------|---------------------------------|
| het bedrijf richt zich uitsluitend op de Nederlandse markt | 80 | 27 |
| het bedrijf richt zich deels op de Nederlandse, deels op de buitenlandse markt | 190 | 66 |
| het bedrijf richt zich uitsluitend op de buitenlandse markt | 20 | 7 |
| totaal | 290 | 100 |

Bron: EIM 2008.

3.3 Activiteiten van de bedrijven

3.3.1 Activiteiten binnen de defensiegerelateerde terreinen

Wat hun defensiegerelateerde activiteiten betreft is ruim de helft van de bedrijven actief op het gebied van productie/fabricage. Ook veel genoemd zijn: engineering en onderzoek/ontwikkeling/ontwerp (zie tabel 9).

Tabel 9 Activiteiten binnen het totaal van de defensiegerelateerde terreinen waarop de bedrijven actief zijn (meerdere antwoorden mogelijk)

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|--------------------------------|--------------------------|-----------------------------|
| onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 120 | 41 |
| engineering | 125 | 44 |
| productie/fabricage | 160 | 55 |
| advisering | 85 | 29 |
| detachering | 45 | 15 |
| opleiding/training | 65 | 22 |
| onderhoud/beheer | 95 | 33 |
| anders | 55 | 19 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

Bron: EIM 2008.

Tabel 10 Activiteiten die de bedrijven verrichten binnen de defensiegerelateerde terreinen waarop zij actief zijn (meerdere antwoorden mogelijk)

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|------------------------------------|--------------------------|-----------------------------|
| maritieme sector | 115 | 39 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 55 | 19 |
| - engineering | 70 | 25 |
| - productie/fabricage | 70 | 25 |
| - advisering | 35 | 13 |
| - detachering | 10 | 4 |
| - opleiding/training | 30 | 11 |
| - onderhoud/beheer | 40 | 13 |
| - anders | 25 | 8 |
| lucht- en ruimtevaartsector | 150 | 51 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 65 | 23 |
| - engineering | 70 | 24 |
| - productie/fabricage | 90 | 31 |
| - advisering | 45 | 15 |
| - detachering | 25 | 9 |
| - opleiding/training | 35 | 13 |
| - onderhoud/beheer | 45 | 15 |
| - anders | 30 | 11 |

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|--|--------------------------|-----------------------------|
| automobielsector | 40 | 15 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 15 | 6 |
| - engineering | 20 | 8 |
| - productie/fabricage | 30 | 11 |
| - advisering | 10 | 4 |
| - detachering | 0** | 1 |
| - opleiding/training | 10 | 3 |
| - onderhoud/beheer | 15 | 5 |
| - anders | 5 | 2 |
| commando-, control- en communicatiesector | 75 | 26 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 30 | 11 |
| - engineering | 25 | 9 |
| - productie/fabricage | 35 | 11 |
| - advisering | 40 | 13 |
| - detachering | 20 | 7 |
| - opleiding/training | 30 | 10 |
| - onderhoud/beheer | 35 | 13 |
| - anders | 25 | 8 |
| informatietechnologiesector | 75 | 25 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 35 | 12 |
| - engineering | 20 | 8 |
| - productie/fabricage | 20 | 7 |
| - advisering | 40 | 13 |
| - detachering | 20 | 8 |
| - opleiding/training | 25 | 9 |
| - onderhoud/beheer | 30 | 10 |
| - anders | 30 | 9 |
| elektronicasector | 45 | 16 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 30 | 10 |
| - engineering | 20 | 7 |
| - productie/fabricage | 30 | 11 |
| - advisering | 15 | 5 |
| - detachering | 5 | 2 |
| - opleiding/training | 15 | 5 |
| - onderhoud/beheer | 20 | 7 |
| - anders | 15 | 5 |
| optische en optronicasector | 30 | 11 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 20 | 7 |
| - engineering | 20 | 6 |
| - productie/fabricage | 25 | 9 |
| - advisering | 5 | 2 |
| - detachering | 0** | 1 |
| - opleiding/training | 5 | 2 |
| - onderhoud/beheer | 10 | 3 |
| - anders | 5 | 1 |

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|---------------------------------------|--------------------------|-----------------------------|
| munitiesector | 20 | 7 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 10 | 4 |
| - engineering | 10 | 4 |
| - productie/fabricage | 10 | 4 |
| - advisering | 5 | 3 |
| - detachering | 0 | 0 |
| - opleiding/training | 10 | 3 |
| - onderhoud/beheer | 10 | 3 |
| - anders | 10 | 4 |
| metaalbewerkingsector | 45 | 15 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 10 | 4 |
| - engineering | 15 | 5 |
| - productie/fabricage | 30 | 11 |
| - advisering | 5 | 2 |
| - detachering | 0 | 0 |
| - opleiding/training | 5 | 2 |
| - onderhoud/beheer | 10 | 4 |
| - anders | 10 | 4 |
| textiel- en kledingsector | 10 | 4 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 5 | 1 |
| - engineering | 0** | 1 |
| - productie/fabricage | 5 | 1 |
| - advisering | 0** | 1 |
| - detachering | 0 | 0 |
| - opleiding/training | 0 | 0 |
| - onderhoud/beheer | 0 | 0 |
| - anders | 5 | 2 |
| kunststof- en kunstvezelsector | 25 | 8 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 15 | 5 |
| - engineering | 15 | 5 |
| - productie/fabricage | 20 | 7 |
| - advisering | 5 | 3 |
| - detachering | 0 | 0 |
| - opleiding/training | 5 | 1 |
| - onderhoud/beheer | 10 | 3 |
| - anders | 0** | 1 |
| infrastructurele sector | 15 | 6 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 10 | 3 |
| - engineering | 5 | 3 |
| - productie/fabricage | 5 | 1 |
| - advisering | 10 | 3 |
| - detachering | 5 | 1 |
| - opleiding/training | 5 | 2 |
| - onderhoud/beheer | 10 | 3 |
| - anders | 5 | 2 |

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|----------------------------------|--------------------------|-----------------------------|
| onderzoeksinstituten | 20 | 7 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 10 | 4 |
| - engineering | 5 | 2 |
| - productie/fabricage | 5 | 2 |
| - advisering | 10 | 4 |
| - detachering | 5 | 1 |
| - opleiding/training | 10 | 3 |
| - onderhoud/beheer | 0** | 1 |
| - anders | 5 | 2 |
| andere sectoren | 30 | 10 |
| waarbinnen: | | |
| - onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 15 | 5 |
| - engineering | 15 | 5 |
| - productie/fabricage | 20 | 7 |
| - advisering | 5 | 2 |
| - detachering | 5 | 1 |
| - opleiding/training | 5 | 2 |
| - onderhoud/beheer | 10 | 4 |
| - anders | 5 | 2 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

** Minder dan 5.

Bron: EIM 2008.

3.3.2 Activiteiten buiten de defensiegerelateerde terreinen

De overgrote meerderheid van de bedrijven verricht ook activiteiten die buiten de defensiegerelateerde terreinen liggen. Een op de vijf bedrijven verricht civiele activiteiten op uitsluitend hetzelfde terrein als waarop de defensiegerelateerde activiteiten betrekking hebben. Bijna driekwart verricht civiele activiteiten (ook) buiten het gebied waarop de defensiegerelateerde activiteiten worden uitgevoerd (zie tabel 11).

Evenals bij de defensiegerelateerde activiteiten gaan bij de civiele activiteiten productie/fabricage, onderzoek/ontwikkeling/ontwerp en engineering aan kop (zie tabel 12).

Tabel 11 Gedeelte van de bedrijven dat ook civiele activiteiten verricht

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|---|--------------------------|-----------------------------|
| verricht geen civiele activiteiten | 25 | 8 |
| verricht dezelfde activiteiten ook buiten de defensiegerelateerde terreinen | 55 | 19 |
| verricht (ook) andere activiteiten buiten de defensiegerelateerde terreinen | 210 | 73 |
| totaal | 290 | 100 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

Bron: EIM 2008.

Tabel 12 Civiele activiteiten die de (265) bedrijven verrichten

| <i>terrein</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>in % van de bedrijven met civiele activiteiten</i> |
|--------------------------------|--------------------------|---|
| onderzoek/ontwikkeling/ontwerp | 120 | 42 |
| engineering | 115 | 40 |
| productie/fabricage | 145 | 49 |
| advisering | 75 | 26 |
| detachering | 50 | 18 |
| opleiding/training | 60 | 21 |
| onderhoud/beheer | 85 | 29 |
| anders | 55 | 19 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

Bron: EIM 2008.

3.4 Belangrijkste klanten voor de defensiegerelateerde activiteiten

Het Nederlandse Ministerie van Defensie wordt veruit het meest genoemd als belangrijkste klant, gevolgd door 'andere producenten van defensiegerelateerde goederen buiten Nederland' en 'andere producenten van defensiegerelateerde goederen in Nederland' (zie tabel 13).

Tabel 13 Belangrijkste klanten voor de defensiegerelateerde activiteiten (meerdere antwoorden mogelijk)

| <i>klant(engroep)</i> | <i>aantal bedrijven*</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|---|--------------------------|-----------------------------|
| het Nederlandse Ministerie van Defensie | 195 | 68 |
| andere Ministeries van Defensie binnen Europa | 75 | 26 |
| andere Ministeries van Defensie buiten Europa | 60 | 21 |
| andere producenten van defensiegerelateerde goederen in Nederland | 90 | 32 |
| andere producenten van defensiegerelateerde goederen buiten Nederland | 105 | 36 |
| andere klanten | 35 | 13 |

* Om de schijn van absolute nauwkeurigheid te vermijden zijn de aantallen afgerond op (meervouden van) 5.

Bron: EIM 2008.

3.5 Werkgelegenheid

De Nederlandse defensiegerelateerde industrie omvat zowel kleinschalige als (zeer) grootschalige ondernemingen (zie tabel 14).

Tabel 14 Bedrijfsomvang in aantallen werkzame personen

| <i>aantal werkzame personen</i> | <i>aantal bedrijven</i> | <i>in procenten van het aantal bedrijven</i> |
|---------------------------------|-------------------------|--|
| 1 t/m 4 | 25 | 9 |
| 5 t/m 9 | 25 | 9 |
| 10 t/m 19 | 35 | 12 |
| 20 t/m 49 | 40 | 14 |
| 50 t/m 99 | 45 | 15 |
| 100 t/m 249 | 50 | 17 |
| 250 t/m 499 | 25 | 9 |
| 500 en meer | 45 | 15 |
| totaal | 290 | 100 |

Bron: EIM 2008.

Het aantal defensiegerelateerde werkzame personen bedraagt iets minder dan 17.000. Gecorrigeerd voor parttime arbeid komt het aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen uit op krap 16.000. Een flink gedeelte hiervan wordt ingenomen door R&D-activiteiten: 3.400 arbeidsplaatsen, oftewel ruim 20% van de defensiegerelateerde werkgelegenheid (zie tabel 15).

Tabel 15 Werkgelegenheid januari 2008

| <i>omschrijving</i> | |
|--|---------|
| totaal aantal werkzame personen | 242.500 |
| - waarvan met betrekking tot defensiegerelateerde activiteiten | 16.740 |
| totaal aantal fulltime equivalenten | 232.700 |
| - waarvan met betrekking tot defensiegerelateerde activiteiten | 15.770 |
| totaal aantal fulltime equivalenten m.b.t. Research en Development | 14.230 |
| - waarvan met betrekking tot defensiegerelateerde activiteiten | 3.400 |

Bron: EIM 2008.

De defensiegerelateerde medewerkers zijn over het algemeen hoogopgeleid: ruim de helft heeft een opleiding op HBO- of op universitair niveau afgerond (zie tabel 16).

Meer dan de helft (58%) van de defensiegerelateerde medewerkers heeft techniek als studierichting gevolgd en ongeveer een op de vijf had natuurwetenschappen als studierichting (zie tabel 17).

Tabel 16 Verdeling van de defensiegerelateerde medewerkers naar hoogst genoten opleiding

| <i>opleiding</i> | <i>aantal medewerkers</i> | <i>percentage medewerkers</i> |
|-------------------|---------------------------|-------------------------------|
| lagere school | 340 | 2 |
| middelbare school | 1.440 | 8 |
| MBO | 6.180 | 37 |
| HBO | 5.150 | 31 |
| universiteit | 3.630 | 22 |
| totaal | 16.740 | 100 |

Bron: EIM 2008.

Tabel 17 Verdeling van de defensiegerelateerde medewerkers naar opleidingsrichting

| <i>opleidingsrichting</i> | <i>aantal medewerkers</i> | <i>percentage medewerkers</i> |
|-----------------------------------|---------------------------|-------------------------------|
| techniek | 9.800 | 58 |
| natuurwetenschappen | 3.100 | 19 |
| economie | 1.040 | 6 |
| maatschappij-/gedragwetenschappen | 730 | 4 |
| rechten | 110 | 1 |
| overige | 1.960 | 12 |
| totaal | 16.740 | 100 |

Bron: EIM 2008.

De helft van de bedrijven spreekt de verwachting uit dat in de komende twee jaar het aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen in hun onderneming zal toenemen. Daar staat slechts zes procent tegenover dat een daling verwacht. De per saldo te verwachten toename van het aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen komt ook tot uitdrukking in de ruim zevenhonderd defensiegerelateerde vacatures per begin 2008 (zie tabel 18).

Tabel 18 Ontwikkeling werkgelegenheid

| <i>omschrijving</i> | <i>aantal bedrijven</i> | <i>percentage bedrijven</i> |
|--|-------------------------|-----------------------------|
| verwacht in de komende twee jaar: | | |
| aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen stijgt | 145 | 50 |
| aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen gelijk | 100 | 35 |
| aantal defensiegerelateerde arbeidsplaatsen daalt | 20 | 6 |
| weet niet | 25 | 9 |
| totaal | 290 | 100 |
| bedrijven met defensiegerelateerde vacatures | 110 | 37 |
| | | in FTE |
| aantal defensiegerelateerde vacatures | | 735 |

Bron: EIM 2008.

3.6 Omzet

De totale omzet van de bedrijven in de sector bedroeg over 2006 ruim 86 miljard euro en lag daarmee ruim 7% hoger dan in 2005. Gemiddeld genomen bedroeg in 2006 de defensiegerelateerde omzet maar weinig meer dan 4% van de totaal-omzet van de bedrijven. De defensiegerelateerde omzet nam van 2005 op 2006 toe van circa 3,3 miljard tot circa 3,6 miljard euro (zie tabel 19).

Tabel 19 Omzet (alle bedragen exclusief BTW)

| <i>omschrijving</i> | <i>in miljarden euro's</i> |
|-------------------------------|----------------------------|
| totale omzet 2005 | 80,2 |
| - waarvan defensiegerelateerd | 3,32 |
| totale omzet 2006 | 86,3 |
| - waarvan defensiegerelateerd | 3,56 |

Bron: EIM 2008.

Bij veel bedrijven dragen de defensiegerelateerde activiteiten substantieel bij aan de omzet in de civiele markt. Zo vloeit bij 10% van de bedrijven meer dan een kwart van de civiele omzet rechtstreeks voort uit de defensiegerelateerde activiteiten (zie tabel 20).

Tabel 20 Percentage van de omzet aan civiele activiteiten dat rechtstreeks voortvloeit uit, of het gevolg is van de defensiegerelateerde activiteiten (inclusief de bedrijven zonder civiele activiteiten)

| <i>percentage civiele omzet</i> | <i>2005</i> | <i>2006</i> |
|---------------------------------|--|-------------|
| | in procenten van het totale aantal bedrijven | |
| 0 | 59 | 58 |
| 1 t/m 5 | 11 | 12 |
| 6 t/m 10 | 18 | 14 |
| 11 t/m 25 | 2 | 6 |
| 26 t/m 50 | 3 | 3 |
| meer dan 50 | 7 | 7 |
| totaal | 100 | 100 |

Bron: EIM 2008.

3.7 Resultaat

Bij bijna 70% van de bedrijven droegen de defensiegerelateerde activiteiten positief bij aan het bedrijfsresultaat (zie tabel 21).

Tabel 21 Resultaat voor belastingen van de defensiegerelateerde activiteiten (2006)

| <i>het resultaat was:</i> | <i>in procenten van het aantal bedrijven</i> |
|---------------------------|--|
| positief | 69 |
| neutraal | 15 |
| negatief | 6 |
| weet niet/wil niet zeggen | 10 |
| totaal | 100 |

Bron: EIM 2008.

3.8 Verwachtingen voor 2007 t.a.v. omzet en resultaat

Per saldo verwachten de bedrijven voor het jaar 2007 een positieve bijdrage van de defensiegerelateerde activiteiten aan de omzet en het resultaat (zie tabel 22).

Tabel 22 Verwachtingen voor 2007 ten aanzien van de defensiegerelateerde activiteiten

| <i>omschrijving</i> | in procenten van het aantal bedrijven |
|--|--|
| verwachte verandering in de omzet van de defensiegerelateerde activiteiten in 2007 | |
| een grote stijging | 16 |
| een beperkte stijging | 38 |
| geen verandering | 30 |
| een beperkte daling | 9 |
| een grote daling | 3 |
| weet niet | 4 |
| totaal | 100 |
| verwachte verandering in 2007 in het percentage civiele omzet dat rechtstreeks voortvloeit uit, of het gevolg is van de defensiegerelateerde activiteiten | |
| een grote stijging | 5 |
| een beperkte stijging | 12 |
| geen verandering | 67 |
| een beperkte daling | 2 |
| een grote daling | 0 |
| weet niet | 14 |
| totaal | 100 |
| verwachte verandering in 2007 in het resultaat voor belastingen van de defensiegerelateerde activiteiten | |
| een grote stijging | 7 |
| een beperkte stijging | 33 |
| geen verandering | 39 |
| een beperkte daling | 11 |
| een grote daling | 2 |
| weet niet | 8 |
| totaal | 100 |

Bron: EIM 2008.

3.9 Defensiegerelateerde export

Van de totale defensiegerelateerde omzet in 2006 van € 3,56 miljard kwam € 1,58 miljard (= 44%) voor rekening van export. Het belang van export verschilt sterk tussen de bedrijven onderling. Zo exporteert ruim een derde in het

geheel niet, terwijl export bij ruim een kwart van de bedrijven voor meer dan driekwart bijdraagt aan de defensiegerelateerde omzet (zie tabel 23).

Tabel 23 Percentage van de defensiegerelateerde omzet dat geëxporteerd wordt

| <i>percentage export</i> | in procenten van het aantal bedrijven |
|--------------------------|---------------------------------------|
| 0 | 35 |
| 1 t/m 10 | 7 |
| 11 t/m 25 | 5 |
| 26 t/m 50 | 11 |
| 51 t/m 75 | 14 |
| 76 t/m 100 | 28 |
| totaal | 100 |

Bron: EIM 2008.

Ook bij de exporterende landen is Nederland het meest genoemd als belangrijkste afzetgebied. Niettemin scoren ook Duitsland en de Verenigde Staten op dit punt naar verhouding zeer hoog (zie tabel 24).

Tabel 24 Belang van de diverse landen als afzetgebied voor de bedrijven die zich niet alleen op Nederland richten

| <i>land/regio</i> | <i>eerstgenoemde belangrijkste afzetgebied</i> | <i>als tweede of later genoemde belangrijkste afzetgebied</i> |
|---------------------|--|---|
| | in procenten van het aantal bedrijven dat zich (ook) op het buitenland richt | |
| België | 5 | 6 |
| Duitsland | 20 | 15 |
| Frankrijk | 1 | 10 |
| Nederland | 34 | 8 |
| Italië | 0 | 5 |
| Verenigd Koninkrijk | 10 | 13 |
| Zweden | 0 | 5 |
| Overig West-Europa | 6 | 11 |
| Verenigde Staten | 18 | 10 |
| Oost-Europa | 0 | 4 |
| overige landen | 6 | 13 |
| totaal | 100 | 100 |

Bron: EIM 2008.

3.10 Stellingen

Aan de bedrijven is een aantal stellingen voorgelegd met betrekking tot hun defensiegerelateerde activiteiten. Tabel 25 geeft hiervan een gedetailleerd overzicht.

Enkele highlights:

Meer dan de helft van de bedrijven is het eens met de stelling dat:

- de eigen organisatie aanzienlijke concurrentie ervaart van andere Nederlandse bedrijven bij het uitvoeren van activiteiten voor de defensiemarkt;
- de komende jaren de concurrentie op de defensiemarkt voor de eigen organisatie toe zal nemen, maar ook dat;
- de eigen organisatie uitstekend in staat is om te concurreren met buitenlandse ondernemingen op de defensiemarkt.

Ruim veertig procent van de bedrijven is het eens met de stelling 'dat de activiteiten van de eigen organisatie steeds meer gericht zijn op civiele toepassingen'.

Verdeeld is men over de steun die van de Nederlandse overheid wordt ontvangen bij het uitvoeren van activiteiten op de defensiemarkt en de mate waarin wet- en regelgeving een barrière vormt bij het uitvoeren van activiteiten op de defensiemarkt. Verdeeld is men ook over de mate waarin het problematisch is om in Nederland voldoende gekwalificeerd personeel te vinden.

Tabel 25 Stellingen

| <i>stelling</i> | |
|---|---------------------------------------|
| | in procenten van het aantal bedrijven |
| Mijn organisatie ervaart aanzienlijke concurrentie van andere Nederlandse bedrijven bij het uitvoeren van activiteiten voor de defensiemarkt | |
| volledig mee eens | 25 |
| gedeeltelijk mee eens | 31 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 12 |
| gedeeltelijk mee oneens | 10 |
| volledig mee oneens | 16 |
| niet van toepassing | 5 |
| weet niet/wil niet zeggen | 1 |
| Mijn organisatie is uitstekend in staat te concurreren met buitenlandse ondernemingen op de defensiemarkt | |
| volledig mee eens | 24 |
| gedeeltelijk mee eens | 41 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 10 |
| gedeeltelijk mee oneens | 9 |
| volledig mee oneens | 10 |
| niet van toepassing | 5 |
| weet niet/wil niet zeggen | 1 |

De komende jaren neemt de concurrentie op de defensiemarkt voor mijn organisatie toe

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 27 |
| gedeeltelijk mee eens | 39 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 21 |
| gedeeltelijk mee oneens | 3 |
| volledig mee oneens | 6 |
| niet van toepassing | 3 |
| weet niet/wil niet zeggen | 1 |

Mijn organisatie investeert veel in Research en Development ten behoeve van defensieactiviteiten

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 15 |
| gedeeltelijk mee eens | 24 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 14 |
| gedeeltelijk mee oneens | 14 |
| volledig mee oneens | 10 |
| niet van toepassing | 23 |
| weet niet/wil niet zeggen | 0 |

Research en Development heeft in de afgelopen twee jaar geleid tot de introductie van een nieuw product of een nieuwe dienst voor de militaire markt

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 19 |
| gedeeltelijk mee eens | 23 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 10 |
| gedeeltelijk mee oneens | 4 |
| volledig mee oneens | 12 |
| niet van toepassing | 31 |
| weet niet/wil niet zeggen | 1 |

Research en Development voor militaire activiteiten heeft in de afgelopen jaren geleid tot de introductie van producten of diensten met civiele toepassingen

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 8 |
| gedeeltelijk mee eens | 20 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 12 |
| gedeeltelijk mee oneens | 4 |
| volledig mee oneens | 21 |
| niet van toepassing | 35 |
| weet niet/wil niet zeggen | 0 |

De activiteiten van mijn organisatie zijn steeds meer gericht op civiele toepassingen

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 17 |
| gedeeltelijk mee eens | 26 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 23 |
| gedeeltelijk mee oneens | 9 |
| volledig mee oneens | 16 |
| niet van toepassing | 9 |
| weet niet/wil niet zeggen | 0 |

stelling

De Nederlandse overheid ondersteunt mijn organisatie voldoende bij het uitvoeren van activiteiten op de defensiemarkt

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 11 |
| gedeeltelijk mee eens | 29 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 15 |
| gedeeltelijk mee oneens | 20 |
| volledig mee oneens | 20 |
| niet van toepassing | 4 |
| weet niet/wil niet zeggen | 1 |

Wet- en regelgeving vormt voor mijn organisatie geen barrière bij het uitvoeren van activiteiten op de defensiemarkt

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 21 |
| gedeeltelijk mee eens | 25 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 15 |
| gedeeltelijk mee oneens | 23 |
| volledig mee oneens | 13 |
| niet van toepassing | 2 |
| weet niet/wil niet zeggen | 1 |

Mijn organisatie heeft geen problemen om in Nederland voldoende gekwalificeerd personeel te vinden

| | |
|-------------------------------|----|
| volledig mee eens | 13 |
| gedeeltelijk mee eens | 25 |
| niet mee eens/niet mee oneens | 9 |
| gedeeltelijk mee oneens | 30 |
| volledig mee oneens | 21 |
| niet van toepassing | 2 |
| weet niet/wil niet zeggen | 0 |

Bron: EIM 2008.